

Ihmisluento ja Juhani Pietarisen moraalit

Heikki Sarmaja

Juhani Pietarinen väittää, että sosiobiologiset teoriat eivät pysty selittämään ihmisen moraalista käyttäytymistä (*Tieteessä tapahtuu* 8/2003). Pietariselta on näköjään jäänyt huomaamatta, että sosiobiologiset moraaliteoriat eivät suinkaan yritä tunkeutua kutusumatomien vieraiden tavoin filosofien ylhäiseen seuraan.

Sosiobiologiset moraaliteoriat ovat istuneet filosofien pöydässä jo lähes kolmesataa vuotta, ja mitä arvostetuimmilla paikoilla. Skottilaisen valistuksen veljeskunta, Francis Hutcheson, David Hume ja Adam Smith (2003), esittivät jo 1700-luvulla teorioita joiden mukaan moraalit perustuu viimekädessä myötäsntyisille ihmislunnon ominaisuuksille, erityisiin tunteisiin, "vaistoihin" tai "moraalitajuun". Moderni sosiobiologia ja evoluutiopsykologia pystyy osoittamaan, että nämä naturalistiset filosofit olivat pääpiirteittäin oikeassa.

Mainitut moraalifilosofit väittivät, että ihmislaji kokee luontaisesti sellaisia tunteita

kuten pyyteetöntä myötätuntoa, rankaisevaa suuttumusta, kiitollisuutta hyväntekijää kohtaan, häpeää, halveksuntaa, katumusta, anteeksiantoa, jne. Myöhemmin meidän oma Edvard Westermarckimme pyrki osoittamaan laajoilla oikeussosiologisilla vertailuilla, että kyseisiä tunteita voidaan tavata kaikkien kansojen keskuudessa. Westermarck väitti myös, että nämä moraalit perustana olevat erityiset tunteet ovat luonnonvalinnan tuottamia mielentoimintoja, ja että tunteet ovat biologisia, eräänlaisia ihmisen käyttäytymistä ohjaavia vaistoja. Westermarck oli ensimmäinen joka systemaattisesti selitti moraalifilosofien keskeisiä kysymyksiä Darwinin avulla (*Westermarck* 1924; 1960)

Moraalitunteiden teoria on kehittynyt huomattavasti sitten Westermarckin päivästä. Evoluutiobiologi Robert Triversin artikkeli "resiprokaalisesta altruismista" (1971/2003) ratkaisi monia sellaisia kysymyksiä joista Westermarckilla ja valistuksen moraalifilosoifeilla oli vain aavistus. Triversin teoria pystyy selittämään miksi ihmisellä on kyky tunnistaa "epä-

reiluus", miksi on sellaisia tunteita kuin "kiitolisuus", "moraalinen aggressio", "katumus", "anteeksianto", "häpeä", jne. Siinä missä Hutcheson ja Smith ajattelivat, että "Jumaluus" tai "Luonto" olivat aikojen alussa varustaneet ihmiset moraalilla, jotta sosiaalinen kanssakäyminen olisi mahdollista, Trivers näytti miten luonnonvalinta tuottaa tällaisen yhteistoimintaa jäsentävän psykologisen systeemin.

Humen ja sosiobiologian haaste

Pietarinen ei näytä ymmärtävän, että sosiobiologisten moraali-teorioiden kumoaminen on oleellisesti sama asia kuin Humen ja hänen naturalististen kumppaniensa moraali-teorian kumoaminen. Pietarisen kannalta ratkaisevin kysymys koskee ihmismielen luonnetta ja alkuperää. Onko ihmismieli kulttuurinen konstruktio ja "tabula rasa", kuten vallitseva yhteiskuntatieteen paradigma on viimeaikoihin asti väittänyt, vai löytyykö ihmisluonnosta sellaisia myötäsyttyisiä valmiuksia, tunteita ja vaistoja, joista Hutcheson, Hume, Smith, Darwin, Westermarck ja Trivers ovat puhuneet.

Mikäli Pietarinen haluisi tosissaan osoittaa, että biologialla ja geenien jäsentämällä ihmisluonnolla ei ole mitään tekemistä moraalin kanssa, niin hänen täytyisi pystyä osoittamaan, että Trivers ja Westermarck ovat vakavasti väärässä. Esitän seuraavassa millaisiin empiirisen tieteen kysymyksiin Pietarisen pitäisi pystyä vastaamaan.

1. Hänhän voisi esimerkiksi osoittaa, että ihmislajilla ei ole sellaisia tunteita joista Hume, Westermarck ja Trivers puhuvat. Todisteeksi kelpuuttaisin sen, että hän nimeäisi kansan jonka keskuudessa ei koeta sellaisia tunteita kuin katumus, kostonhalu, anteeksiantaminen, kiitollisuus tai häpeä. Westermarckin tutkimusten mukaan kyseisiä tunteita löytyy kaikkien kansojen keskuudessa. – Mutta ehkäpä Westermarck erehtyi?

2. Ehkäpä Pietarisenkin mielestä ihmislajilta löytyy yhteinen tunteiden repertuaari? Tällöin hän voisi osoittaa, että näillä myötäsyttyisillä motivaatiolla ei ole mitään tekemistä ihmisten moraalisen käyttäytymisen kanssa.

3. On tietysti sekin mahdollisuus, että Pietarinen myöntää Humen ja kumppaneiden tarkoittamien moraalien jäsentävien tunteiden olemassaolon, ja myös sen että ne vaikuttavat merkittävällä tavalla ihmislajin moraaliseen

käyttäytymiseen. Tällöin Pietarisen huoleksi jäisi sen osoittaminen, että kyseisillä tunteilla ei ole mitään tekemistä geenien, luonnonvalinnan tai ihmismielen evoluution kanssa. Ehkäpä anteeksiantamisen kynelehtivä tunne, tai häpeän tukahduttava kokemus, ovat hankittuja mielenominaisuuksia? Ehkäpä ne perustuvat sopimuksiin tai järjen päättelyihin?

Hume, Westermarck tai Trivers eivät ole koskaan kiistäneet kulttuurin suurta merkitystä ihmisten moraalille käyttäytymiselle ja moraalilla koskeville käsityksille. He kaikki käsitelivät moraalisen käyttäytymisen kulttuurisen vaihtelun suhdetta yhteiseen ihmisluontoon. Jos joku haluaa osoittaa kuinka vastakkaisia eri kulttuurien moraalikäsitteet voivat olla, niin Westermarck on varmasti yksi parhaista lähteistä. Sosiobiologinen kanta kulttuurin ja biologian suhteen on luonteeltaan "sekä/että", kun taas Pietarinen väittää, että myötäsyttyiset mielenrakenteet eivät ollenkaan selitä ihmisen moraalista käyttäytymistä.

Moraali ja luonnonvoimat

Pietarisella on kiinnostava käsitys siitä mikä on moraalista. Hän väittää, että "toiminta, jota ohjaa vain empiirinen, joko geenien tai muun luonnonvoiman ohjaama välttämättömyys, ei ole lainkaan moraalista toimintaa". Väitteensä todistukseksi Pietarinen tarjoaa Kantin auktoriteettia: "Kant on perustellut syvällisesti, miksi jotain toimintaa voidaan pitää moraalisesti velvoittavana vain kun se ei perustu mihinkään luonnolliseen taipumukseen, siis empiiriseen syyhyn."

Empiirisen ja lihallisten ihmisten käyttäytymistä tutkivan tieteen kannalta Kantin syvälliset perustelut ovat hassuja erehdyksiä. Emme me ihmiset käyttäydy noin. Jos Pietarinen antaa ruokaa ja suojan nälkäiselle pakkasessa värjötteleväällä kodittomalle kissalle, niin ei tällaisen teon moraalinen kauneus vähene minun silmissäni penninvertaa siksi, että tietäisin hänen uhrautuvaisuuden johtuneen tietystä "luonnollisesta syytä", eli myötätunnosta kärsivää kisu kohtaan. Myötätunnosta, joka on ihmisaivojen rakenteellinen ominaisuus, ja joka voidaan selittää sosiobiologisesti. Toinen esimerkki: Jos aviomies on uskollinen onnettomuudessa halvaantuneelle vaimolleen, niin voin ihailla hänen moraaliaan siitä huolimatta, että tiedän tuon miehen hyveellisyyden johtuvan hänen

tuntemastaan syvästä rakkaudesta vaimoaan kohtaan. Siis puolisoiden välisestä rakkaudesta, joka voidaan selittää sosiobiologisesti ja geneettisesti. – Vai onko rakkaus Pietarisen mielestä jotakin joka ei perustu mihinkään "luonnolliseen taipumukseen"?

Moraalitunteet ja otsalohko

Pietarinen kovistelee: "Millä argumentilla sosiobiologia kumoaa Kantin?" Ensimmäkin sosiobiologia kumoaa Kantin täsmälleen samoin kuin Hutcheson, Hume, Smith ja Westermarck kumosivat aikanaan kaikki omien aikojensa järjeä yksipuolisesti korostaneet ja tunteiden merkityksen laiminlyöneet moraaliteoriat. Westermarck on omistanut teoksensa *Ethical Relativity* viimeisen luvun Kantin järkimoraalin arvosteltuun. Westermarck osoittaa kohta kohdalta, että myös Kantin moraalifilosofia rakentuu viimekädessä moraalitunneille, eli ihmisluonnon myötäsäntöisille rakenteille.

Toinen asia on sitten se, että Kant ei koskaan tunnistanut tätä omien väitteidensä keskeistä oletusta. Yhdessä kohtaa Kant julistaa, että tunteet ovat turmiollisia moraalille, mutta toisaalla hän perustaa huomaamattaan koko etiikkansa tunneille. Westermarck osoittaa myös, että Kantin moraalifilosofia on eräänlaista "piiloutilitarismia", sillä tämä edellyttää kaiken aikaa, tosin itseltään salaa, että moraalista on jotakin hyötyä ihmisten hyvinvoinnille ja onnen tavoittelulle. Westermarckin mielestä Kantin epäjohdonmukaisuus hakee vertaansa koko filosofian historiassa. [1]

Myönnytys Pietariselle

Kaikesta edellä sanotusta huolimatta myönnän, että Pietarinen on osittain oikeassa. Vain harva nykyaikainen moraalista kirjoittanut evoluutiopsykologi ymmärtää, miksi pidämme moraalisesti kiitettävänä vain sellaista toimintaa joka ei näytä perustuvan mihinkään luonnolliseen taipumukseen.

Luulen, että Kantin ja Pietarisen erehdys, tai pikemminkin yksipuolinen käsitys, johtuu eräästä moraalipsykologiamme keskeisestä yksityiskohdasta. Meillä on vaistomainen taipumus kokea muita ihmisiä kohtaan täysimääräistä kiitollisuutta ja moraalista ihailua vain silloin kun he tekevät uhrautuvia tekoja toisten hyväksi pyyteettömästi, eivät rangaistusten pe-

losta tai omien etujensa takia. Me kunnioitamme vaistomaisesti hyvää tekoa eniten silloin kun se "tulee suoraan sydäimestä", kun se on "vilpittömän" ja "aito", ja silloin kun "vasen käsi ei tiedä mitä oikea tekee".

Vastaavasti meillä on taipumus jättää ranskaisematta lähimmäisiämme sellaisista teoista, jotka johtuivat jostakin ulkoisesta syytä, eivät tekijän "pahasta tahdosta". Esimerkiksi annamme anteeksi jos joku kompastuu meihin, mutta suutemme jos joku potkaisee tahallaan. Tästä moraalipsykologiamme ominaisuudesta johtuu, että harkitseva ja valistunut ihminen, kuten Juhani Pietarinen, tunnustaa moraaliseksi teoksi vain sellaiset teot joilla ei näytä olevan mitään muuta syytä kuin suoraan sydäimestä noussut "moraalinen tietoisuus" tai Kantin korostama velvollisuuden tunto.

Näille moraalipsykologiamme aineettomilta näyttävillä taipumuksilla on löydettävissä kausaaliset selitykset sosiobiologiasta ja Triversin teoriasta. Empiirisen selityksen ydin on se, että me ihmiset olemme adaptoituneet tunnistamaan aidosti altruistisen luonteenlaadun ja erottamaan sen teeskentelijästä.

Tällaiset kyvyt diskriminoitiin auttoivat esivanhempiamme valitsemaan itselleen mahdollisimman luotettavia yhteistyökumppaneita. Mitä vakuuttuneempia olemme siitä, että lähimmäisemme tekemälle avulialle teolle ei löydy mitään pyyteellistä syytä, sitä todennäköisemmin tuon hyvän teon perimmäinen syy löytyy tekijän perinnöllisestä luonteenlaadusta.

Kun näen harvinaisen kauniin naisen, niin ihastukseni ei hiukkaakaan laimenisi vaikka joku kuiskaisi korvaani, että "hänen ulkonäkönsä johtuu pelkästään hänen geneistään". Kun me ihastumme jonkun moraaliseen hyvyyteen, ei suopea arviomme vähenisi vaikka joku paljastaisi, että tuon hyveellisen henkilön identtisellä kaksosella on samanlainen taipumus altruismiin ja että ymmärtäisimme meitä ihastuttaneen ja kiitostamme virittäneen moraalisen luonteenlaadun olleen suuressa määrin geneettistä perua.

Mitä tarkemmin ihmiset noudattavat Kantin ja Pietarisen ajatusta siitä, että moraalisia ovat vain sellaiset teot joilla ei näytä olevan mitään tunnistettavaa empiiristä syytä, sitä tehokkaammin he toimisivat vastavuoroista altruismia rakentavan luonnonvalinnan välikappaleina. Mitä tarkemmin palkitseva kiitoksemme kohdistuu teeskentelemättömään ja vilpittömään hyvyyteen, sitä tehokkaampaa on päivästä päivään harjoittamamme geneettinen diskriminaatio. – Pahat sortuu elontielle.

VIITE

- [1] Mieleeni on jäänyt myös erään toisen evoluutiopsykologin arvio Kantista. Aivotutkija Michael Gazzaniga on pohtinut mahdollisuutta, että Kantin filosofisten teosten tapa kiistää tunteiden merkitys saattaa olla seurausta Kantin vasemmassa otsalohkossa sijainneesta kasvaimesta. Diagnoosin puolesta puhuvat hänen kärsimänsä päänsärky ja näön menetys toisesta silmästä. Sairauden oireet selittävät ehkä myös Kantin kirjoitusten kielellisen sekavuuden: "On mahdollista, että kaikki kantilaiset ovat juhlineet miestä joka kirjoitti järjettömyyksiä – filosofiaa niille joilla tavanomaiset kognitiiviset ja emotionaaliset systeemit eivät toimi." (Gazzaniga 1998, 121)

KIRJALLISUUTTA

- Gazzaniga, M. (1998): *The Mind's Past*. University of California Press.
- Sarmaja, H. (2003): "Moraalitunteet ja etujen ristiriita". Teoksessa, *Etiikka & Talous*. toim. Kanniainen, V. ja Sintonen, M. WSOY.
- Smith, A. (2003): *Moraalituntojen teoria*. Suom. Matti Norri. Kautelaari Kustannus.
- Trivers, R. (2002): *Natural Selection and Social Theory*. Oxford University Press.
- Westermarck, E. (1960): *Ethical Relativity*. Littlefield, Adams & Company.
- Westermarck, E. (1924): *The Origin and Development of the Moral Ideas*. Macmillan and Co.

Kirjoittaja on sosiologi joka valmistelee väitöskirjaa Westermarckista.